

ג'רמי כהן

כעיוור במראה

היהודי בתפיסה הנוצרית בימי הביניים

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ג'רמי כהן

כעיוור במראה

היהודי בתפיסה הנוצרית בימי הביניים

ג'רמי כהן

כעיוור במראה

היהודי בתפיסה הנוצרית בימי הביניים

תרגמה מאנגלית

אביבה גורן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in English under the title
Living Letters of the Law: Ideas of the Jews in Medieval Christianity
by Jeremy Cohen

© 1999 by University of California Press

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכז המערכת: מעין אבינרי-רבהון
ערך והביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה ראה אור בסיוע:

קרן לוסיוס ג' ליטאואר

אוניברסיטת תל-אביב: עתודת הנשיא, עתודת הרקטור, הדיקן למדעי הרוח, בית הספר
למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג, קרן ירון שניצר, המכון לחקר התפוצות

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2002

מסת"ב 965-227-162-4 ISBN

מספר קטלוגי 185-485 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמנן שור לתולדות ישראל, תשס"ב

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שור

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	מבוא

חלק ראשון: היסודות שהניח אוגוסטינוס

25	פתיחה
27	פרק ראשון: דוקטרינת העד היהודי
	א. אוגוסטינוס על היהודים והיהדות 28
	ב. דוקטרינת העד: רכיבים וכרונולוגיה 37
	ג. היהודי, הטקסט, ההיסטוריה והגוף 42
	ד. היהודי על פי התפיסה של אוגוסטינוס 59

חלק שני: המורשת האוגוסטינית בראשית ימי הביניים

69	פתיחה
73	פרק שני: גרגוריוס הגדול: בין Sicut Iudaeis ל-Adversus Iudaeos
	א. לשמירת היהודים: Sicut Iudaeis 74
	ב. לתקיפת היהדות: Adversus Iudaeos 78
	ג. ההגיון שביסוד גישתו האנטי־יהודית של גרגוריוס 81
93	פרק שלישי: איזידור מסביליה: שנאת ישראל וההרמנויטיקה של האיחוד
	א. איזידור על יהודים ויהדות 97
	ב. היסטוריה ארצית, ניצור היהודים והחזון האיזידורי 102
	ג. קריאה מתודשת של החיבור "נגד היהודים" 109
116	פרק רביעי: אגוברד מליון: מאבק באויבי האחדות הנוצרית
	א. מלחמתו של אגוברד ביהודים וביהדות 117
	ב. קיסרות נוצרית מסודרת כהלכה 124

חלק שלישי: תפיסה מחודשת של חוסר האמונה היהודי

- 137 פתיחה
- 153 פרק חמישי: התבונה להגנת האמונה: מאנסלם מקנטרברי עד פטר אלפונסי
- א. אנסלם מקנטרברי 153
- ב. היישומים של משנתו של אנסלם 163
- ג. פטר אלפונסי 183
- 198 פרק שישי: על רקע תפאורת מלחמת הקודש: ברנרד מקלרו ופטר מקלוני
- א. ברנרד 199
- ב. פטר 220
- 243 פרק שביעי: אנשי רנסנס וחלומותיהם
- א. פטר אבלארד 246
- ב. הרמן מקלן 258
- ג. אלן מליל 272

חלק רביעי: המנדיקנטים והיהודים – עיון חוזר

- 281 פתיחה
- 283 פרק שמיני: היהדות כמינות: הכנסייה והתלמוד במאה השלוש־עשרה
- א. המדיניות האפיפיורית והגיונה 285
- ב. האח פול כריסטיאני וויכוח פריס השני 298
- ג. הפולמוס של האח רמון מרטי 304
- ד. דוקטרינת העד היהודי ומגבלותיה 319
- 324 פרק תשיעי: דו־ערכיות בסינתזה של תומס אקווינס
- א. קווים מגחים מסורתיים 325
- ב. בין כפירה למינות 327
- ג. חוסר אמונה, כוונה ורצח אל 331
- ד. היהודים בני הזמן והתורה לפי פשוטה 334
- 346 סוף דבר
- 355 רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
- 403 מפתח

פתח דבר

ספר זה דן בתפיסות ובדימויים של היהודים והיהדות בהגות הנוצרית של ימי הביניים, מאוגוסטינוס (354–430) עד תומס אקווינס (1225–1274). הוא מתמקד ב"שיח" של הפרשנות ושל האידיאולוגיה בעולמה של הכנסייה הקתולית, ומשרטט את מגוון הגורמים שעיצבו דימוי חדש של היהודי. אמנם, יהודי זה דומה דמיון מועט ליהודים בעת העתיקה ובימי הביניים, אך נודע לו תפקיד חשוב, והוא נחשב בעל אישיות מיוחדת ועוצמה מרשימה בתפיסת העולם של התקופה.

נושאו של חיבור זה העסיק אותי למן תחילת פעילותי האקדמית, והעבודה על הספר גופו התפרסה על פני עשר שנים. השתדלתי להרגיש בו את חשיבות היהודים והיהדות בהערכה כוללת של התרבות הנוצרית בימי הביניים. אני שמח במיוחד לפרסם את פרי מחקרי בעברית, שכן ניסיוני בעבודתי האקדמית בישראל לימדני עד כמה לוקה בחסר בקיאותו של הציבור בישראל בנושא הנצרות – רעיונותיה, ספרותה והשפעתה הרב-ממדית על תולדות עמנו. ספר זה הוא תרומה צנועה לתיקון החסר הזה, ואני מקווה שהקריאה בו תעודד את הקוראים להמשיך בחקר הנצרות.

אני אסיר תודה לאנשים הרבים שעזרו לי לברך על המוגמר. מרטין גודמן, אורה לימור, איבן מרקוס, מארק רפאל, מיכאל סיגנר, דוד שטרן וקנת סטאו הסכימו בטובם לקרוא חלקים מכתב היד של הנוסח האנגלי בשלבים שונים של היווצרותו, והערותיהם וביקורתם הבונה לא יסולאו בפז. רבים אחרים נענו ברצון לכל משאלותי, ביניהם רם בן-שלום, מרטין ברטרום, נעמי כהן, סנדר גילמן, תומס האן, קולום הוריהין, אריה כשר, יואל קרמר, שרה ליפטון, ג'וזף ליניץ', רוברט מרקוס, אהרן אופנהיימר, אלכסנדר פטשובסקי, קנת פנינגטון, ג'ודי רוזן, שלמה סימונסון, מיכאל טוך וג'ון ון אנגן. אני מוקיר תודה לכולם.

בעזרת מלגות ממכון הרטמן בירושלים, מהמכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית ומהקרן הלאומית למדעי הרוח שבארצות הברית יכולתי להתפנות להשלמת החיבור. מענקים ממרכז מלטון ללימודי היהדות ומהפקולטה למדעי הרוח שבאוניברסיטת מדינת אוהיו, ממשד הקליטה הישראלי ומהמכון לחקר התפוצות שבאוניברסיטת תל-אביב עזרו לי בכיסוי הוצאות המחקר. מזגם הנוח ומסירותם של ספרנים, שמפאת מספרם הרב לא אוכל להזכירם כאן, היו לי לעזר רב.

אני מודה לסטנלי הולוויץ, לסו היינמן ולצוות בית ההוצאה של אוניברסיטת קליפורניה על המסירות והאווירה הטובה שליוו את הוצאתו לאור של הספר באנגלית

פתח דבר

בנובמבר 1999. אביבה גורן עמלה בנאמנות ובקפידה על תרגום החיבור לעברית. אני מודה למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, למנהלו צבי יקותיאל ולמרכזת המערכת מעין אבינרי-רבהון, על העידוד והתמיכה בפרויקט מראשית דרכו. יחזקאל חובב עמל במשנה מסירות על עריכת התרגום העברי והבאתו לדפוס. יהודית שרגל נענתה בחום לפנייתי הרבות לייעוץ לשוני. מענקים נדיבים מקרן לוסיוס ליטאואר ומאוניברסיטת תל-אביב – הנשיא, הרקטור ודיקן מדעי הרוח, בית הספר ללימודי היהדות על שם חיים רוזנברג וקרן יורן שניצר – אפשרו את תרגום הספר לעברית. לבסוף, אשתי וילדי תמכו בעבודתי בכל עת ללא שמץ של היסוס. הערכתנו המשותפת שיש השפעה חזקה לרעיונות ולסמלים על חיינו, הפעלתנות הנמרצת של בני ביתי הטרודים איש איש בעיסוקיו ומקצועי כהיסטוריון התמזגו יחדיו והם נותנים לחיי משמעות וסיפוק רבים.

ערב חג הסוכות תשס"ב

ג'רמי כהן

מבוא

היהודים נראים לנו מבחינת כתבי הקודש שהם נושאים כמו שנראים פני העיזור במראה: אחרים רואים אותם, אך הוא עצמו אינו יכול לראותם. (אוגוסטינוס, פירוש לתהלים)

היהודים הם לנו כעין אותיות בשר ודם של כתבי הקודש, עדות חיה לסבלותיו של האדון. (ברנרד מקלרו, איגרת 363)

לפני שנים אחדות לימדתי שיעור בתולדות היהדות בסמינר פרוטסטנטי במערב התיכון של ארצות הברית. הן כיהודי, הן כהיסטוריון החוקר את יחסי הגומלין שבין התרבות היהודית לנוצרית, שמחתי שהשיעור שלי בסמינר נחשב כלימוד יסוד בהיסטוריה כנסייתית. עודד אותי לא פחות העניין האמיתי שגילו הסטודנטים לתאולוגיה נוצרית בשיעור ביהדות. להפתעתי, יחסי הגומלין שלי עם הנשיא, עם הדיקן ועם מקצת המורים בבית הספר היו פחות טובים. אף שהבנתי כי תפקידי הוא בעיקר תפקיד אקדמי, ללמד על התרבות היהודית, נוכחתי לדעת שהם מגלים רק עניין משני בהוראתי. תחת זאת הם ציינו כל העת את ההנאה שהם מפיקים מנוכחותי בסמינר שלהם, מכך שהיה להם, כלשונם, "יהודי בקרבנו". זהותי היהודית, או מה שחשבו על הזהות הזאת, מילאה והשלימה בעיניהם את תמונת קהילתם הנוצרית הרצויה. בעבור עמיתי המורים, שקיבלו אותי אל שורותיהם בחמימות אמיתית שלא תישכח, הייתי פחות היסטוריון ויותר שחקן על בימה תאולוגית שהוצבה זמן רב לפני בואי לשם.

הספר הזה עוסק בבימה הזאת ובשחקניה. תקופות ארוכות בתולדותיה ייחסה הנצרות ליהודים וליהדות מקום מיוחד בחברה הנוצרית ומקום זה נקבע בדרכים רבות ובמידות שונות. העם היהודי מילא תפקידים מובהקים בחזיונות הנוצריים של תולדות הגאולה, החל בעם שקיבל מהאל את התנ"ך, דרך מי שהוציא מקרבנו את ישו, גידלו והואשם ברציחתו, וכלה במי שהמרת דתו תהיה אות לביאתו השנייה של ישו. הרעיון שהנצרות זקוקה ליהודים כדי למלא את התפקידים המיוחדים הללו הביא למעשה להישרדותו של המיעוט היהודי בעולם הנוצרי. היו לכך תוצאות שונות.

מחד גיסא, התפיסה הנוצרית של הזהות היהודית התגבשה סביב המטרה התאולוגית שהיהודי מילא בנצרות, שכן הנוצרים ראו את היהודים כפי שהיו אמורים להיות, לא

כפי שהיו באמת, והתייחסו אליהם בהתאם לכך. וכבר קבע אוגוסטינוס בתחילת המאה החמישית, שהיהודי אינו מבין כלל את משמעות קיומו כיהודי, דהיינו שהוא גילומם החי של כתבי התנ"ך. הוא משול לעיוור העומד מול מראה ואינו רואה דבר, אך מאפשר לנוצרים, העומדים מאחוריו ומביטים בדיוקנו המשתקף באותה מראה מקראית, להבין את עצמם ולעמוד על מקומם. וכך ניסח זאת במאה השתים-עשרה ברנרד מקלרוו, אחד התאולוגים הנוצרים הבולטים ביותר בימי הביניים: "אל לכם לרדוף את היהודים, לא להרגם ואף לא לגרשם... היהודים הם לנו כעין אותיות בשר ודם (vivi... apices) של כתבי הקודש, עדות חיה לסבלותיו של האדון".¹ בעיני אוגוסטינוס וברנרד, כמו בעיני אנשי כנסייה רבים בימי הביניים, ייצגו היהודים הבנה מיוחדת של כתבי הקודש, הבנה שחיוקה את האמת הנוצרית ושפכה אור על הפרשנות המנוגדת שנתנה הנצרות למקרא. על כן נתפרשו טבעם של היהודים, אישיותם ושלילתם ההיסטורית על פי צווים מהותיים של הדוקטרינה הנוצרית וההרמנויטיקה הנוצרית.

מאידך גיסא, כאשר התאולוגים הנוצרים נעשו מודעים לשוני שבין היהודי שהם יצרו לבין היהודי ההיסטורי האמיתי, הם הסבירו את כישלונם של היהודי האמיתי לשרת את המטרה שיוחסה לו בכך שנטש את יהדותו. ואכן, יהודי זה היה זכאי פחות להגנה לעומת ההגנה שהוענקה ליהודים שפעלו בצורה "הולמת" בחברה הנוצרית.

התאולוגיה והפרשנות הנוצרית יצרו יהודי משלהן כדי לענות על צורכיהן המיוחדים. ספר זה חוקר את תולדותיו של היהודי הזה, שהדוקטרינה וההרמנויטיקה עיצבו את דמותו בימי הביניים, מאוגוסטינוס מהיפו ועד תומס אקווינס. בחיבורים קודמים חקרתי את תרומתם של האחים הדומיניקנים והפרנציסקנים לתפיסות הנוצריות על היהודים והיהדות בימי הביניים התיכונים.² כאן אני בוחן את התמורות החשובות בהיסטוריה המוקדמת של "היהודי ההרמנויטי", כלומר, היהודי שעוצב בשיח של התאולוגיה הנוצרית, ובעיקר בפרשנותם של התאולוגים הנוצרים לכתבי הקודש.³ מה היה הבסיס

1 ראו להלן, פרקים א, ו.

2 כהן, ג' (1982); הג"ל (1983); הג"ל (1986).

3 הצעתי לראשונה את המונח "היהודי ההרמנויטי" בהרצאה על "שיח אנטי-יהודי ותפקידו בתאולוגיה הנוצרית של ימי הביניים", שנישאה בכנס של ה-New Chaucer Society באוגוסט 1992; ובהרצאה על "הקשר המוסלמי: על תפקידו המשתנה של היהודי בתאולוגיה הנוצרית בשיאם של ימי הביניים", שנישאה ב-Herzog August Bibliothek בולפנביטל, גרמניה, באוקטובר 1993. ההרצאה השנייה פורסמה בתוך: כהן, ג' (1996), עמ' 141-162. המונח התקבל והופיע מאז אצל פרדריקסון (1995), עמ' 321, הערה 61; הג"ל (1996), עמ' 52, הערה 52. לשימוש במונח "היהודי התאולוגי" ראו עוד אצל דהן (1990), עמ' 585; הגישה לסקסטים ביזנטיניים של המאה השביעית שהציע אולסטר (1994); ונקודת הראות החדשה על גרנוריוס הגדול שהציע מרקוס, ר"א (1995). אני מודה לפרופ' מרקוס על שהרשה לי לעיין בחיבורו לפני שפורסם.

לדבריו של ברנרד מקלרוו, שקרא ליהודים אותיות חיות של כתבי הקודש, וטען שקיומם, ולא הכחדתם, תואם את תכניתו של האל לניצחון הכנסייה הקתולית? כיצד שולב הרעיון הזה, מאות שנים לפני ברנרד, בהגותו של אוגוסטינוס, וכיצד התאימו אנשי הכנסייה בימי הביניים המוקדמים את הרעיון של אוגוסטינוס לעולמה המשתנה של הנצרות האירופית? מה הביא במאה השתים־העשרה לערעור, איטי ככל שהיה, של ההנחות שביסוד הרעיון של אוגוסטינוס, אף שתאולוגים כמו ברנרד לא היססו לתמוך בו? ועל רקע זה, היכן נכנסים לסיפור האחים המנדיקנטים של המאה השלוש־עשרה והתקפותיהם על הספרות הרבנית?

בהתייחסותו לשאלות הללו אין הספר סוקר את מדיניות הכנסייה הקתולית, שכבר דובר בה רבות, ואת מדיניותם של השליטים החילונים כלפי קהילות יהודיות באירופה. הוא גם אינו מתמקד ביחסי הגומלין שבין יהודים לנוצרים בימי הביניים. מעבר להדגמת התופעה של היהודי שעוצב בצורה הרמנויטית בתאולוגיה הנוצרית של ימי הביניים, לא הקדשתי את ספרי להצגת תזה כלשהי ביחס לכרונולוגיה או לדמויות המפתח בפולמוס היהודי־הנוצרי. תחת זאת, אני מציע תרומה משולשת להבנת מקומם של היהודים בהיסטוריה התרבותית והאינטלקטואלית של הנצרות בימי הביניים. ראשית, אני מנתח את התפתחות היחס אל היהודי בהגות הנוצרית של ימי הביניים כדי להעשיר את הידע על התאולוגים שגיבשו יחס זה; במקצת המקרים היה טיפולם של חוקרים קודמים בדוקטרינה על היהודי חלקי למדי. שנית, אני מציע מיפוי של הגישות שהתפתחו כלפי היהודים והיהדות, מהעת העתיקה ועד לאמצעה של תקופת ימי הביניים. אף שלא ניסיתי לתת סקירה כוללת, השתדלתי לשפוך אור על התמורות התאולוגיות המעניינות והמשפיעות ביותר במהלך התקופה. שלישית, אני מציע בסיס חדש לדיון בנושאים הללו, שלדעתי יאפשר לנו להתקדם אל מעבר למסקנות שהוסקו במחקרים קודמים.

העובדה שהנצרות ייחסה ליהודים חשיבות תאולוגית אינה בבחינת תגלית חדשה. כפי שעוד נראה, יהודי ימי הביניים עצמם היו מודעים לכך ומדי פעם בפעם הזכירו זאת לאדוניהם הנוצרים. עם התפתחות לימודי היהדות וההיסטוריה של ימי הביניים באוניברסיטאות מודרניות עסקו בכך חוקרים רבים במאה הקודמת. הם זיהו, קטלגו, ערכו, סיכמו, פירשו ותיארו את ספרות הפולמוס הדתי בימי הביניים. מקצתם הלכו אל מעבר לטקסטים ולמחברים פולמוסיים מוצהרים כדי לדלות חומר על יהודים ויהדות מאוספים גדולים של מקורות נוצריים. אחרים כתבו מחקרים מונוגרפיים חשובים על חיבורים פולמוסיים מיוחדים או על ויכוחים של ממש. קוראים המתמחים בנושא יבחינו על נקלה, במהלך הספר, בטובה שאני מכיר למפעליהם של חוקרים רבים שקדמו לי ושל עמיתי לחקר הנושא. ואולם, אני סבור שבחלק גדול מן המחקרים חסר ניתוח מקיף די הצורך של ההגות הנוצרית, שהיהדות והיהודים מילאו בה תפקיד בעל משמעות,

ניתוח האומד במדויק את עומקה ומורכבותה של המשמעות הזאת. ובעיקר, אין די בסקירת עבודותיו של תאולוג נוצרי, באיסוף כל הערותיו על יהודים ויהדות, בארגון המובאות על פי הנושאים הנראים לעין ובהערכת הנתונים הללו בהשוואה לקביעותיהם של תאולוגים אחרים – שקדמו לו, בני זמנו או שבאו אחריו. אף שמחקר כזה יכול לעקוב אחר השפעתה של הדוקטרינה הנוצרית על היהודים כפי שאולי הנחיל אחד המחברים ליורשיו, אין הוא מסוגל לעמוד על המשמעות של טקסט נתון או של גישה נתונה בתוך מסגרתם ההיסטורית. ביסוד גישה זו עומדת הנחה לא מדויקת, שסופרים וקוראים נוצרים בעבר היו שותפים לדאגותיו של ההיסטוריון המודרני – לקטגוריות האנטי-יהודיות המשמשות כיום למיון הנושא – וניסחו את גישותיהם בכוונה תחילה בהתאם לכך. שיטת מחקר זו מתעלמת בדרך כלל מן המכלול הרחב יותר של הסוגיות התאולוגיות, שסוגיית היהודים אכן מצאה בה את מקומה, אך רק כבורג קטן בגלגל גדול. אין די בשאלה כיצד תרמו לנושא הרקע האינטלקטואלי של סופר מסוים, האירועים בחייו והאקלים בזמנו. במקום שבו הנתונים מאפשרים זאת, צריך להשתדל לנתח את התרומה הזאת על רקע הקורפוס הגדול יותר של כתבי התאולוג ועל פי טקסטים קרובים המעניקים לדבריו הקשר תרבותי מוגדר יותר.

לפיכך אני יוצא מנקודת הנחה שמוצאו, אופיו ותפקידו של היהודי ההרמנויטי נובעים מסדר יום תאולוגי המקיף לא רק את היהודים עצמם אלא הרבה מעבר להם, ואני מקדיש את כל מאמצי לזיהוי מדויק של מקום היהודים בסדר היום הזה. חוקרי הברית החדשה וכתבי אבות הכנסייה כבר הכירו בערכה של גישה מעין זו; היא מילאה תפקיד גם במחקרו החדש של פרנק מנואל, על היהדות כפי שהשתקפה בעיני הנוצרי לאחר ימי הביניים. אך למרות ההתקדמות החשובה שנעשתה לאחרונה במחקריהם של היסטוריונים, מבקרי ספרות וחוקרי תולדות האמנות, הרי שמחקר שיטתי על תפקידו של היהודי בנצרות של ימי הביניים נותר בבחינת משאת נפש. למרבה הצער, פרנק מנואל הקדיש לנושא רק פרק הקדמה – ללא הערת שוליים אחת! – ומיהר לבטל את ימי הביניים כ"ניכור בן אלף שנה", שניתק כל קשר של ממש בין המחקר התאולוגי הנוצרי לבין היהדות.⁴ אף שהקשרים בין אנשי הכנסייה בימי הביניים לבין היהודים (בין אם עוצבו באופן הרמנויטי בין אם לאו) אולי לא נראו למנואל בעלי עניין או משמעות, הם ראויים לתשומת לבו של ההיסטוריון. גם אם מבחינת מוצאו, תפקידו וכוחו הממשי בתודעה הנוצרית, לא היה ליהודי ההרמנויטי בשלהי העת העתיקה או בימי הביניים כמעט כל קשר לתרבות היהודית של זמנו, אין ספק שתולדותיו ומעשיו השפיעו על התייחסות הנוצרים למיעוט היהודי בעולם הנוצרי של ימי הביניים, המיעוט הדתי היחיד שזכה בדרך כלל ליחס סובלני. תפיסותיו של הנוצרי הימי ביניים לגבי אישיותו של

היהודי הזה תרמו תרומה גדולה למשמעות של היהדות ושל האנטי־יהדות בהיסטוריה האינטלקטואלית והתרבותית של העולם המערבי. אם מתבוננים בתפיסות הללו כמבט רחב יותר, הן שופכות אור על מקומו ומטרתו של ה"אחר" באופי הקולקטיבי של הרוב הנוצרי בימי הביניים.

אף שאני מתמקד ביהודי כפי שעוצב באופן הרמנויטי לאורך ימי הביניים ובמאפייניו הייחודיים, אנשי הכנסייה שבהם אדון להלן לא היו הנוצרים הראשונים – או האחרונים – שעיצבו את דמות היהודי על פי צורכיהם התאולוגיים. הסיפור שלנו מתחיל *in medias res*, באמצע הדרך, ואם מחפשים הקשר מנחה בעבורו, אפשר בהחלט להציבו במרכזם של שלושה תחומים מעגליים העוסקים בהתייחסותה של התאולוגיה בשלהי העת העתיקה ליהודי. בשניים מן המקרים לא נוכל להציע אפילו סקירה מקיפה של המקורות הקיימים, או סקירה מהירה של המחקרים החדשים, בשל מגבלות של זמן ומקום. ואולם, הביטויים הללו של העניין שגילתה הנצרות הקדומה ביהדות יוצרים את היסוד להיסטוריה האינטלקטואלית של ימי הביניים שאני מספר, והם ראויים לתשומת לב, גם אם סלקטיבית ומוגבלת.

(א) בספרי הברית החדשה – בעיקר ספרי הבשורה ומעשי השליחים, מקצת האיגרות של פאולוס והאיגרת אל העברים – יש תיאורים רבים של היהודים והיהדות והרבה מהם נושאים אופי עוין. אם מתייחסים אל האפיונים הללו ככתבי הקודש הנוצריים כאל חטיבה אחת, ניתן לראות בהם עדות לתהליך שבו החלו הנוצרים כבר במאה הראשונה לספירה לתת תוקף לאמיתות אמונותיהם על ידי שלילת אמונותיהם של יהודי "הזרם המרכזי". בהתחשב בעובדה שמקורה של הנצרות בקהילה היהודית, אין ספק שחלק גדול מהשיח האנטי־יהודי הזה נבע מוויכוחים על הנבואה המשיחית במקרא בין הנוצרים הקדומים – שהיו בעצמם יהודים – לבין יהודים אחרים, שסירבו לקבל את אמונתם בישו המשיח. אף שקטעים רבים בברית החדשה נותנים ביטוי להתרחשותם של תהליכים כאלה, אנו נתעכב כאן בקצרה על פאולוס – הראשון והחשוב שבין הנוצרים היהודים הללו שרעיונותיהם שרדו, שנחשב לשליחה המוצהר הראשון של הנצרות לגויים.

כאשר חיפש פאולוס מתנצרים לכנסייה מתוך לקהילה היהודית, הוא תיאר את היהודים ואת היהדות כמונחים דו־ערכיים. למונחים אלה היו השלכות מרחיקות לכת על התאולוגיה, הן בשל עצם היותם דו־ערכיים הן בשל ריבוי הפרשנויות הסותרות שניתנו להם. בין אם מתנגדיו הממשיים היו נוצרים יהודים שדרשו מגויים מומרים שהצטרפו לכנסייה לקיים את מצוות המילה, בין אם הם היו יהודים חסרי השכלה נוצרית, איגרתו של פאולוס אל הגלטים מבחינה בבירור בין אמונה בישו לבין שמירת מצוות התורה. "אנו יהודים בני יהודים, לא אנשים חטאים מן הגויים. וכיוון שידועים

הנצרות ייחסה ליהודים וליהדות מקום מיוחד בחברה הנוצרית. העם היהודי מילא תפקידים מובהקים בחזיונות הנוצריים של תולדות הגאולה, החל בעם שקיבל מהאל את התנ"ך, דרך מי שהוציא מקרבו את ישו, גידלו והואשם ברציחתו, וכלה במי שהמרת דתו תהיה אות לביאתו השנייה של ישו. הרעיון שהנצרות זקוקה ליהודים כדי למלא את התפקידים המיוחדים הללו תרם להישרדותו של המיעוט היהודי בעולם הנוצרי.

'כעיוור במראה' דן בתפיסות ובדימויים של היהודים והיהדות בהגות הנוצרית של ימי הביניים, מאוגוסטינוס (354–430) עד תומס אקווינס (1225–1274). הוא מתמקד ב"שיח" של הפרשנות ושל האידיאולוגיה בעולמה של הכנסייה הקתולית, ומשרטט את מגוון הגורמים שעיצבו דימוי חדש של היהודי, היהודי ההרמנויטי. אמנם, יהודי זה דומה דמיון מועט ליהודים בעת העתיקה ובימי הביניים, אך נודע לו תפקיד חשוב, והוא נחשב בעל אישיות מיוחדת ועוצמה מרשימה בתפיסת העולם של התקופה.

'כעיוור במראה' נחלק לארבעה חלקים: (א) "היסודות שהניח אוגוסטינוס", על מורשתו של אוגוסטינוס. (ב) "המורשת האוגוסטינית בראשית ימי הביניים", על יחסם ליהודים של גרגוריוס הגדול, איזדור מסביליה ואגוברד מליאון. (ג) "תפיסה מחודשת של חוסר האמונה היהודי", על השינויים שחלו בגישתם של הנוצרים אל היהודים במאה השנים-עשרה. (ד) "המנדיקנטים והיהודים – עיון חוזר", הסוקר את הגינוי של הספרות הרבנית במאה השלוש-עשרה ואת המיסיון כלפי יהודים של האחים המנדיקנטים.

פרופ' ג'רמי כהן מלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.

בין ספריו: *The Friars and the Jews* (1982),

"Be Fertile and Increase, Fill the Earth and Master It" (1989).

Konrad Witz, Synagoga, c. 1435
על העטיפה:
Oeffentliche Kunstsammlung Basel, Kunstmuseum
Oeffentliche Kunstsammlung Basel, Martin Bühler

0 01850000485 5
דאנאקוד 185-485